

IZVJEŠTAJ O RADU U 1958 GODINI

U skladu s pozitivnim odredbama Zakona o državnoj upravi (Službeni list FNRJ 13/56), s principima organizacije službe zaštite izloženim u Prednacrtnu novog Zakona o zaštiti spomenika kulture FNRJ i zaključcima Komisije Savjeta za kulturu NRBiH o radu i problemima Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u Sarajevu, težište aktivnosti Zavoda — u 1958 godini — bilo je u poslovima upravnog i operativnog karaktera. S tim u vezi, izvršeno je izvjesno pomjeranje u personalnoj strukturi Zavoda i organizaciji njegovog poslovanja. Glavnina rada je na evidenciji spomeničkog materijala, pravnoj zaštiti i poslovima praktične konzervacije.

Umjesto odjeljenja formirani su otdjci. Otdjci su — jednim dijelom — zamijenili samostalni referati, pa je sadašnja organizaciona struktura Zavoda ova: Otdjek za pravne i opšte poslove; Otdjek za arhitektonsko-konzervatorske poslove; Otdjek za likovno-konzervatorske poslove; Otdjek za zaštitu spomenika Narodno-oslobodilačkog rata; Otdjek za zaštitu prirode; referat za evidenciju i dokumentaciju; sa orijentalnom epigrafikom; referat za arheologiju i nadgrobne spomenike.

Po ranijoj sistematizaciji Zavodu je bilo odobreno 28 radnih mjesta. Prošle godine, na sjednici Odbora za organizaciono-upravna pitanja Izvršnog vijeća NRBiH, utvrđena je sistematizacija za ukupno 26 radnih mjesta. Budžetske su mogućnosti dozvolile zaposlenje 24 službenika. Na kraju godine, međutim, u nijemu su se zatekla 22 službenika. Razlika je nastupila zbog okolnosti da su tokom godine dva službenika razriješena dužnosti u Zavodu (arhitekt je prešao na rad u drugu ustanovu, dok je honorarni tehničar nastavio redovite studije). Ova su mjesta ostala i dalje nepopunjena. Odlazak arhitekta Zavoda, uz nedostajanje pravnog lica (diplomiranog pravnika) i restauratora — pretstavlja, ustvari, kadrovski problem Zavoda. Problem je taj otvoren i ostao neriješen.

Daljnju poteškoću u radu ustanove pretstavljaju smještajni uslovi. Poslije tragičnog udesa Morića-hana (decembra 1957 godine), cjelokupno osoblje Zavoda smjestilo se u samo tri sobe zgrade Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Radna disciplina — istina — nije time temeljno narušena, ali je efekat rada — kojega bi u normalnim uslovima mogli imati — unekoliko umanjen. Učinjeni su brojni bezuspješni pokušaji za dobivanjem novih radnih prostorija (bilo kroz podizanje nove zgrade Zavoda, uselenje u prostorije neke druge ustanove ili — u krajnjoj liniji — privremenim raseljavanjem pojedinih službenika na slučajno upražnjena mjesta.)

Praktična zaštita spomenika kulture, njihova konzervacija i restauracija u tijesnoj je vezi s materijalnim mogućnostima Zavoda. Prema stavu Izvršnog vijeća NRHiB, narodni odbori opština i sredstva dužni su da daju sredstva za održavanje spomenika kulture na svom području. Kako, međutim, od strane mnogih odbora nije bilo razumijevanja za ove potrebe, logična posljedica toga je i negativan odraz na izvršenje planiranih poslova.

Na zadacima Zavoda učestvovali su i vanjski saradnici — uz honorar ili u sklopu svojih društvenih obaveza. Na takvu saradnju najviše su bili upućeni: Arhitektonsko-konzervatorski otdjek (na poslovima praktične konzervacije, studijskim radovima, projektima, i sl.). Otdjek za zaštitu spomenika Narodno-oslobodilačkog rata (poslovi na ANKETI spomenika NOR-a; problem zaštite Sutjeske), Likovno-konzervatorski otdjek (kopiranje zidnih slika u Dobričevu i studij konzervacije u Zavali) i Otdjek za zaštitu prirode (radovi u pećini Vjetrenici i oni savjetodavnog karaktera).

Zavod je produžio praksu aktivne saradnje s muzejima i muzealcima (u oblasti zaštite spomenika arheologije i etnografije), sa Saveznim institutom za zaštitu spomenika kulture u Beogradu (dobivanje stručne i materijalne pomoći za konzervatorske zahvate na manastirskoj crkvi u Zavali, na studijskim radovima srednjovjekovnog gradskog naselja Vranduk i poslovima organizacije »Izložbe konzervatorskih radova Jugoslavije u Brislu«), s društvenim i političkim organizacijama: Istorijski odjel CK KP BiH, Savez boraca NRBiH, Muzej Revolucije Sarajevo, i dr., s Biološkim i Geografskim institutom Sarajevo, s Društvom speleologa NRBiH, s Planinarskim savezom Bosne i Hercegovine, s Turističkim savezom BiH) poslovi Foto-snimanja važnijih spomeničkih objekata u NRBiH za preduzeće »Exportprojekt«, Ljubljana), s društvom »Turist«-Sarajevo (kurs za turističke vodiče, naprimjer) i strukovnim organizacijama) Muzejsko-konzervatorsko društvo NR BiH, Društvo konzervatorskih radnika Jugoslavije, Savez muzejsko-konzervatorskih radnika Jugoslavije i dr.). Zavod je član Društva urbanista NR BiH i Saveza turističkih društava NRBiH. Ranije uspostavljen kontakt s drugim zavodima u zemlji i sličnim institucijama u inostranstvu i dalje je razvijan. S Institutom za zaštitu prirode u Beču vršili smo razmjenu iskustava o radu na zaštiti prirode i pitanjima organizacije istraživačkog rada. S institutima za zaštitu prirode u Pragu i Bazelu saradivali smo po pitanjima zaštite starih stabala, problema zagađivanja voda i zakonodavstva. Šef Otdjeka za zaštitu prirode Zavoda sudjelovao je — kao gost — na Savjetovanju o zaštiti prirode održa-

nom u Gracu (Austrija, a tako i na II. Međunarodnom speleološkom kongresu u Bariu (Italija), gdje je održao referat sa temom: »Speleološka istraživanja u Bosni i Hercegovini«. I u drugim sličnim prilikama učestvovali su predstavnici Zavoda (II speleološki kongres Jugoslavije u Splitu«, »IV Međurepubličko Savjetovanje o zaštiti prirode« »Savezno savjetovanje o kršu u Splitu«; Savezno savjetovanje arheologa-konzervatora u Irigu«, i dr.). Kao gost Zavoda, u našoj je zemlji boravio dr. Machura, direktor Instituta za zaštitu prirode u Beču i osnivač Donjoaustrijskog muzeja. Saradnja s raznim institucijama u zemlji i inostranstvu održavana je i kroz — već tradicionalnu — zamjenu godišnjaka »Naše starine« za odgovarajuće publikacije odnosnih ustanova.

Rad Zavoda — u 1958 godini — odvijao se na temelju godišnjeg plana i programa, razdjeljenog po mjesecima. Izvjesna odstupanja — u odnosu na planirane poslove — rezultat su specijalnih okolnosti koje su iskrsavale (nepredviđeni novi a hitni zadaci, finansijske poteškoće, atmosferske nepogode koje su ometale terenske radove, i sl.). O rezultatima rada Zavoda i narednim njegovim zadacima u pojedinim — najčešće mjesečnim — razdobljima raspravljano je na sjednicama stručnog kolegija. Sastanci su — po pravilu — održavani jedanput mjesečno, iako je bilo slučajeva kada se taj broj znao povećati, katkad i smanjiti. U važnijim prilikama formirane su specijalne stručne komisije koje su rješavale konkretnu problematiku zaštite (Komisija za rad u pećini Vjetrenici, u Sinanovoj tekiji i sl.). U takvim slučajevima najčešće su angažovani i eminentniji stručnjaci izvan redova službenika Zavoda. Inače kao stalni organi Zavoda — u smislu savjetodavnih faktora — postoje: Koordinaciona komisija za zaštitu spomenika Narodno-oslobodilačkog rata. Komisija za zaštitu prirode NRBiH, i stručna Komisija arhitektonskog ostsjeka.

Ukupni budžet Zavoda u 1958 godini iznosio je

.....	14,280.000 din
operativni	1,700.000 din
funkcionalni	5,800.000 din

Od navedenih iznosa — tokom godine — utrošeno je:

lični	8,169.448 din
operativni	1,529.722 din
funkcionalni	3,460.653 din

Ukupno: 13,159.823 din

I. KAD U ZAVODU

Požarom Morića-hana (decembra 1957 godine), zgrade u kojoj su bili smješteni gotovo svi stručni referati Zavoda, biblioteka, konzervatorska radionica i dokumentacioni centar. Zavod se našao u veoma teškoj situaciji koja je zahtijevala izuzetnu angažovanost najvećeg dijela njegovog osoblja kako bi se stvorili nužni uslovi rada i povratile — bar jednim dijelom — ono što je u toj prilici izgubljeno. Trebalo je prije svega, utvrditi stvarne materijalne gubitke i izvršiti procjenu nastale štete. Nakon što je taj posao obavljen. Državni

Iz ovog pregleda se vidi da je po partiji »lični rashodi« utrošen iznos koji je na 1,389.441 (ili u procentima izraženo 20,49%) dinara viši od odobrenog budžetom. Nastalo povećanje uslijedilo je zbog isplate razlike plata i dodataka nakon provedeni a službenika po Zakonu o javnim službenicima kao i zbog plaćani a doprinosa za stambenu izgradnju i honorare. Osim toga u izvršenje ličnih rashoda uračunata je i 50% novogodišnja nagrada službenika.

S druge strane, na partiji »Funkcionalni rashodi« ostalo je neutrošeno 2,339.347 dinara (ili u procentima izraženo 40,34%). Ovo pre svega zbog neravnomjerne raspodjele budžetskih sredstava, usljed čega je rad u najpovoljnijem periodu građevne sezone (od maja do oktobra) bio otežan i skučen, što smo prema uputstvu Sekretarijata za finansije Izvršnog vijeća NRBiH izdvajali 6% obavezne budžetske rezerve, usto izvršili obustavu isplate naših obaveza iz prošle godine u iznosu od 344.080 dinara radi prenosa na sredstva budžeta u tekućoj 1959 godini.

Investicije u 1958 godini:

I. Pećina »Vjetrenica« odobreno za:	
građevinske radove	300.000 din
utrošeno	300.000 din
Ostatak: — —	
oprema	442.000 din
utrošeno	419.250 din
Ostatak: 22,750 din	
Ostale investicije	500.000 din
utrošeno	487.792 din
Ostatak: 12.208 din	
II. »Titov vagon«, odobreno za:	
građevinske radove	250.000 din
utrošeno	250.000 din
Ostatak: — —	
III. Nabavka automobila, odobreno:	4,300.000 din
utrošeno	3,951.000 din
Ostatak: 349.000 din	

osiguravajući zavod u Sarajevu (DOZ) dodijelio nam je sumu od 4.049.049 dinara. Na temelju plana nabavki, odobrenog od strane Sekretarijata za finansijske poslove pri Izvršnom vijeću NRBiH, od gornje sume — u 1959 godini — utrošeno je:

— za inventar i opremu	959.868 din
— za biblioteku	664.106 din
— za konzervatorsku radionicu i fotolaboratorij	592.658 din
Svega:	2,216.632 din

Nadoknada DOZ-a Sarajevo i kupovina odgovarajuće tehničke opreme, inventara i potrošnog materijala za istu — uz redovna budžetska sredstva — omogućili su nešto normalnije poslovanje Zavoda, mada još ne u smislu ranijeg rada, koji je imao svoj redovan tok. U toj izuzetno teškoj situaciju trebalo je s mnogim stvarima započeti sve iz nova — ab ovo. Ovo osobito vrijedi za stručnu dokumentaciju Zavoda koja je u požaru gotovo potpuno uništena (veći dio je totalno izgorio i trebalo ga je nanovo ustrojiti; manji dio je oštećen pa ga je trebalo dopunjavati — prepisivati, prefotografisati, (i sl.). Navedeni poslovi obavljani su ovim redom:

Organizovan je posao ponovnog ispunjavanja nestalih kartona zaštićenih spomenika (dvojni kartoni); potpuno uništen katalog kartoteke ustrojen je po četverosistemnom pregledu (3.624 kom.); fototeka, čiji je cjelokupni materijal (katalog, inventar i dobar dio negativ) izgorio, ponovo je sređena. Selekcijom po vrstama i čišćenjem spašeno je 1837 fotosa, za koje je sačinjen isti broj katalognih listića, u svrhu ponovnog ustrojavanja dvosistemnog kataloga fotosa: po mjestima i vrstama fotografiranih objekata. Ustrojen je trosistemni katalog planoteke koja sada broji 4.572 kartice i popunjena 453 listića evidentiranih a nezaštićenih spomenika kulture.

Hemeroteka Zavoda — sastavljena od novinskih isječaka dobivenih od Jugopresa — razvrstana je po materiji i teritorijalno (po republikama). Izvršen je ustoj i popis reprodukcija svih spomenika kulture izašlih u *Wissenschaftliche Mitteilungen* i »Glasniku Zemaljskog muzeja«, a u cilju njihovog prefotografisanja i kroz to popune fototeke Zavoda. Mapoteka je, također, dovedena u ispravno stanje.

Stručna biblioteka Zavoda, koja je u vrijeme požara brojala 1.200 inventarskih brojeva knjiga i časopisa, spala je — nakon požara — na svega 368 brojeva, sa ukupno 661 sveskom knjiga i časopisa. Najveći broj između njih je oštećen (nagoreo) pa će biti potrebno takve primjerke dati u rad knjigovescima radi povezivanja i ukoričenja.

Tokom godine, stručna je biblioteka Zavoda dobrim dijelom obnovljena. Zamjenom za »Naše starine« dobili smo 104 knjige, dok smo kupovinom — za novac dobiven od DOZ-a i iz sredstava redovnog budžeta — dobili daljnjih 648 knjiga. Na taj način fond stručne biblioteke Zavoda — krajem 1958 godine — brojao je ukupno: 1.081 knjigu i 489 svezaka stručnih časopisa.

Zavod je nastavio s akcijom prikupljanja podataka o ugroženim knjiškim materijalima na terenu Republike. Kako je — u međuvremenu — Državni arhiv Sarajevo dobio sve potrebne uređaje i opremu za konzervaciju knjiga, i kako istovremeno osposobljava i kadar za tu vrstu posla, to postoji realna mogućnost da se na tom mjestu osnuje moderna radionica za konzervaciju ugroženog knjiškog materijala iz cijele Republike. Zavod će — u skladu sa svojim ranijim nastojanjima oko zaštite ove vrste spomeničkog materijala — koristiti tu priliku za praktičnu pomoć na zaštiti svih knjiga, rukopisa i izvora spomeničke vrijednosti u NR Bosni i Hercegovini.

U požaru Morića-hana potpuno je uništena konzervatorska radionica Zavoda, s cjelokupnim njenim inventarom i opremom. Istu takvu sudbinu doživio je i fotolaboratorij. Pomoć DOZ-a, koju smo dobili kao nadoknadu za štetu nastalu na ovom sektoru, djelomično smo realizovali, jer smo za iznos od 592.658 dinara — uz redovna budžetska sredstva — nabavili najpotrebniju tehničku opremu i potrošni materijal, koji nam je — u

oblasti djelatnosti konzervatorske radionice — omogućio da obavimo manje poslove preventivne konzervacije i čišćenja ikona (u Zavodu, je, na primjer, očišćeno i konzervirano 6 ikona iz posjeda srpsko-pravoslavne crkve u Zvorniku), fresko-slika i zidnih dekoracija. U fotolaboratoriju, koji je privremeno smješten u vrlo nepodesnim prostorijama Saburine kuće (urešeni spomenik stambene arhitekture turskog perioda), nabavkom najnužnije tehničke opreme, omogućeno je obavljanje najvažnijih poslova. Sumarno iskazan, taj rad obuhvatio je (u svemu) izradu 1.700 negativ (dim. 6 X 6 cm) sa 2.214 reprodukcija (13 X 18 cm i 9 X 13 cm).

Za potpuniji uspjeh fotografa Zavoda potrebno je nabaviti foto-aparat boljeg kvaliteta za fotosnimanje predmeta osjetljivije vrste (umjetničke slike i ikone) i zatvorenih prostora (enterijeri). Za sada raspoložemo samo s dva-tri jeftinija aparata slabijeg kvaliteta.

Interni poslovi u Zavodu stoje u tijesnoj vezi s radom na terenu. Uz redovnu tekuću poštu (tokom godine riješeno je 956 predmeta sa 2.591 podbrojeva), kadrovska pitanja (prevođenje službenika prema Zakonu o javnim službenicima, na primjer, poslove ekonomata) rad koji je — u situaciji poslije požara — zahtijevao specijalne napore), službu prepisa i pomoćne službe — interni poslovi Zavoda obuhvatili su i stručni rad na sabiranju i proučavanju podataka o spomenicima i prirodnim znamenitostima u cilju njihovog stavljanja pod državnu zaštitu, zatim pravna akta o zaštiti (1958 godine, stavljeno je pod državnu zaštitu 26 prirodnih rijetkosti), učešće u radu raznih komisija (Komisija Savjeta za kulturu NR BiH za reviziju zaštićenih spomenika; Komisija za ocjenu urbanističkih planova gradova pri Sekretarijatu za komunalne poslove i urbanizam Izvršnog vijeća NR BiH — komisije za rješavanje problema Starog Sarajeva; u radu Komisije za obilježavanje istorijskih mjesta pri Savezu boraca NOR-a. Komisije za procjenu predmeta spomeničke vrijednosti namjenjenih prenosu u strane zemlje i sl.), rad na Nacrtu Zakona o zaštiti spomenika kulture FNRJ, rad na Nacrtu Zakona o grobljima NR BiH, rad na organizaciji Izložbe konzervatorskih radova Jugoslavije u Brislu, učešće u radu Uprave zaštićenog područja Sutjeske, društveni rad (Formiranje Podružnice BiH Društva konzervatorskih radnika Jugoslavije, rad u okvirima aktivnosti Muzejsko-konzervatorskog društva NR BiH), i dr.

Društveno-politička aktivnost pojedinih službenika Zavoda uključila je njihovo angažovanje u radu raznih političkih organizacija (Narodni odbor opštine), u organima samouprave i društvenog upravljanja (savjeti školski odbori, stambene zajednice), u sindikalnim i društvenim organizacijama (»Turist«, Turistički savez, Speleološko društvo BiH planinarska društva) i uglavnom, na pitanjima službe zaštite spomenika kulture i prirodnih rijetkosti.

U oblasti popularizacije spomenika kulture, prirodnih rijetkosti i njihove zaštite — članovi su stručnog kolektiva sačinili tridesetak novinskih članaka, održali niz javnih predavanja na katedrama radničkih i narodnih univerziteta u Sarajevu i unutrašnjosti zemlje i kroz programe Radio-Sarajeva (Radio-univerzitet, radio-vijesti, radio-dnevnik). Tokom »Nedelje muzeja zaštite spomenika kulture i prirodnih rijetkosti« održano je — po raznim mjestima u unutrašnjosti Republike — 18 predavanja na temu »Spomenici kulture i njihova zaštita«. Predavanja su popraćena prikaziva-

njem 16 mm filmova na ovu temu. Usto je Mihailo Vunjak, stručni saradnik Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, održao predavanje — s kolor-reprodukcijama — na temu »Tehnološka i hemijska ispitivanja slika u svrhu njihove konzervacije«. Instruktivnom i korisnom tom predavanju prisustvovali su konzervatori i muzealci iz Sarajeva. U kolaboraciji sa Speleološkim društvom NRBiH, Zavod je u Sarajevu organizovao predavanje prof. Bohinca iz Ljubljane o prirodnim ljepotama Slovenije. Predavanje, koje je izazvalo znatan interes javnosti i koje je zbog toga ponovljeno u tri maha — održao je predavač uz pomoć stereoskopskih kopija druga Bara. Izrađena je, usto, slika o alpskoj ruži, koja treba da posluži kao materijal za izradu propagandnog plakata za zaštitu ove rijetke biljke sa Prokoškog jezera na Vranici-Planini. Pojedini službenici Zavoda učestvovali su u svojstvu izabranih delegata ili (ad personam) kao ličnosti na raznim sastancima i savjetovanjima službenog i stručnog karaktera.

Interni rad Zavoda obuhvatio je nadalje: rad na stvaranju katastra pećine u NRBiH, u koju su svrhu prikupljeni podaci za 404 pećine, dobiveni pretežno od šumskih gazdinstava i šumskih uprava u BiH; administrativne akcije na zaštitu pećine Propastva u Višegradu, Ledenica u Bos. Grahovu i Biambarske pećine u Srednjem — zbog njihove ugroženosti od strane nesavjesnih posjetilaca; akciju na zaštitu izvora rijeke Stavnje u Varešu i njenoj neposrednoj okolini, ugroženoj izgradnjom kamenoloma. U odnosu na uporne pokušaje nekih privrednih preduzeća da se s jednog dijela prašumskog područja Perućice skine zaštita u cilju eksploatacije drvne mase u njoj. Zavod je — nakon brojne prepiske, sastanaka i diskusija posvećenih ovom pitanju — uspio da — u zajednici sa ostalim zainteresovanim faktorima — izdejstvuje zvaničan stav po kome prašumsko područje Perućice ostaje intaktno i ne smije se smanjivati. Pomogli smo akciju nekih ustanova na donošenju republičkog Zakona o zaštiti tekućih voda od zagađivanja. Nakon komisijskih uviđaja doneta je odluka da se ranije zaštićeno šumsko područje Žuča-Ribnica smanji i ograniči samo na izvor rijeke i okolne šume u polumjeru od oko 100 metara od izvora. Hutovo Blato — na kome su u prošloj godini započeli melioracioni radovi — stajalo je u prvom planu brige Otsjeka za zaštitu prirode, ali neki značajniji rezultati nisu postignuti i postoji realna opasnost postupnog uništenja ovog u Bosni i Hercegovini najznačajnijeg prirodnog ornitofaunističkog rezervata.

Obimni su poslovi obavljani u sastavu republičke Komisije koja je radila na selekciji i klasifikaciji (po značaju — savezni, republički, zavičajni) materijala o spomenicima NOR-a, dobivenog putem »Ankete«. Iz cjelokupne — veoma velike — građe izdvojena su 124 objekta nesumnjivih spomeničkih vrijednosti za koje je predložena zaštita. Istodobno izvršena je i revizija ranije zaštićenih spomenika NOR-a. Od 41 objekta, koliko ih je ranije stajalo pod državnom zaštitom, za 27 predloženo je skidanje zaštite pa će tako od ranije zaštićenih spomenika samo 14 objekata i dalje ostati na brizi države.

Izvršena je nadopuna dva investiciona programa (Ferhadija-džamija u Banja Luci i Stari Grad u Ostrošcu na Uni). Sačinjen investicioni program

za tri turbeta u Banja Luci i prikupljena tehnička dokumentacija za konzervaciju Halil-pašino turbeta u istom mjestu. Sačinjeni su elaborati za Kovačevića kulu u Gornjem Vakufu, Kuršumljadžamiju u Kladnju, Glavica-džamiju u Livnu i za uvođenje elektro-instalacije u Mostu Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu. Obavljen je popis umjetničkog inventara u zgradama Izvršnog vijeća i Narodne skupštine NRBiH u Sarajevu, izvršen popis umjetničke zbirke crteža i ulja Ferdinanda Hodlera u Sarajevu (privatni posjed — 218 kom.). Sačinjen tabelarni pregled zaštićenih spomenika po vrstama, teritorijalno i po nazivu predmeta. Prevodilačka aktivnost službenika Zavoda obuhvatila je prevod dvije stručne knjige, dva zakona i dvadesetak stručnih članaka. Izdato je 15 odobrenja za arheološka iskopavanja u BiH, u kojima su fiksirana rukovođenja radovima i ustanovljene obaveze na davanje izvještaja o rezultatima iskopavanja i mjerama zaštite. Referat za arheologiju učestvovao je i u rješavanju nekoliko problema slučajnih nalaza u BiH (nalaz ostataka rimskih zgrada u Vitezu, nalaz grobnice rimskih ratnika u Kačanju kod Bileće ponovni nalaz keltskih grobova u Dvorovima kod Bijeljine, nalaz tragova predhistorijskog groblja u selu Potocima kod Gračanice, nalaz grobova iz rimskog doba u Cipuljiću kod Bugojna, otkriće rimskog kamenog sarkofaga u Šarkovcu kod Banja Luke, nalaz predmeta iz brončanog doba u Dvoru na Uni, i sl.). Kod najvećeg broja ovih zahvata Zavod se — prema uputstvima Komisije Savjeta za kulturu NRBiH o organizaciji i radu Zavoda — ograničio na administrativne mjere, koje su — kako se to pokazalo u praksi — manje efektne i uspješne od neposredne praktične intervencije na terenu. Zbog malenih sredstava koja su za spasavalačke radove mogli da odvoje muzeji. Zavod je organizirao samo najnužnija spasavanja na mjestima na kojima bi uništenje nalaza pretstavljalo značajniji gubitak na kulturnom planu.

Preduzet je niz koraka za dobivanje nužnih finansijskih sredstava za spasavalačke akcije na arheološkim lokalitetima u Gradini kod Srebrnice i u dolini rijeke Japre kod Bos. Novog. Rad na ovim značajnim spomeničkim lokalitetima preuzeće posebna komisija formirana u tu svrhu. Izrađen je investicioni program za konzervaciju dijelova crkve sv. Luke u Jajcu (betoniranje pukotina na tornju, radovi na otkapu romaničkog portala i učvršćenju zapadne fasade građevine).

Važan posao obavili su stručni referenti Zavoda na dopuni i ponovnoj popuni kartotečnih listova svih stručnih oblasti izgorjelih u požaru Morićahana i ponovnom kopiranju izgorjelih kopiranih natpisa čiji su negativi sačuvani. Započet je rad na grafičkom pregledu evidentiranih spomenika sepulkralne arhitekture, a također i prikupljanje podataka iz literature u cilju stvaranja priručnog kataloga za iste.

Izvršeni su pripremni radovi (prikupljeni rukopisi od nutarnjih i vanjskih saradnika, uz ostale poslove tehničke redakcije) za pokretanje sljedećeg broja godišnjaka Zavoda (»Naše starine«, br. VI). Dovršena revizija dokumenata u dosijeima zavodskih izvještaja (posao započeo 1957 godine). Izvršeno provjeravanje o spomenicima NOB-e, kroz dosad poznatu literaturu koja je obrađivala ovu tematiku, i brojni drugi poslovi: izvještaji, proračuni, itd.

II. RAD NA TERENU

U skladu s uputstvima i preporukama Komisije Savjeta za kulturu NRBiH o radu i problemima Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NRBiH — usvojen je princip planske i sistematske evidencije spomeničkog inventara na čitavom području NRBiH-e kao jedan od najvažnijih zadataka Zavoda. Prijedlog da se evidenciona aktivnost provodi po principu teritorijalne podjele rada pokazao se nepraktičnim, najviše zbog neravnomjernog brojčanog i kvalitativnog sastava i rasporeda spomeničkog fonda. Rad se ovaj obavljao na principu totalne evidencije spomeničkog inventara svih vrsta — s posebnom pažnjom u odnosu na zaštitu predmeta etnografskog karaktera i predmeta tehnike. Sve ove poslove Zavod je obavio vlastitim snagama, često u kolaboraciji stručnjaka svih naučnih oblasti s kojima u Zavodu raspolažemo. Takva šema uključila je ekipni rad, kako se to u praksi i provodilo. I dok je 1957 god. prioritet pripao područjima za koja se smatralo da je egzistencija njihovog spomeničkog fonda ugrožena zbog izvođenja zamašnjih privrednih programa (dolina rijeke Trebišnjice, Vareš), u 1958 godini pristupili smo evidenciji udaljenijih oblasti gdje je kontrola spomeničkog materijala iz centra otežana (Gacko, Bosanska Krajina, Sjeveroistočna Bosna).

a) Terenska evidencija

U 1958 godini, evidenciona aktivnost Zavoda obuhvatila je:

- teren opštine Gacko: Gacko-Bašići-Srđevići-Nadinići - Gradina - Fojnica-Jugovići - Domrke-Kokorine - Vučevo - Bodežišta (Gornja i Donja Brajčevići - Ravne) Gornje i Donje (Kobilja Glava - Vratlo - Tarahin - Do Mrđenovići - Bahori-Vrba - Avtovac - Samobor - Gacko.
- teren: Vel. Kladaša - Cazin - Vrnograč - Pećigrad-Tržačka Raštela, a zatim Bos. Krupa - Kulen Vakuf, (opšta evidencija);
- evidenciju 924 spomenika NOB-e sa terena narodnih odbora opština: Ljubinja - Bileća - Divin-Hum - Trebinje - Gacko - Kladanj - Tržačka Raštela-Ripač - Drvar - Prijedor - Prozor i Mostar.
- teren Rogatica - Žepa: teren lijevih pritoka Drine: Osanice i Sutjeske, i djelomično okolice Uloga (nadgrobni spomenici).
- teren srednjovjekovne župe Hrasno (Podgradinje, Toplica, Međugorje, Svitava, Donje Hrasno); sektor Dobro Polje - Zijamet - Crna Rijeka-Trnovo; područje srednjovjekovne župe Konac-Polje (sjeverni dio Nevesinjskog Polja) - nadgrobni spomenici;
- teren sjeveroistočne Bosne: Janja - Tavna - Banjica - Donja Trnava - Zohovac - Suho Polje - Zagoni - Modran - Glogovac - Pučile - Golo Brdo - Čardačine - Popovi - Brodac - Čengići - Velino Selo - Dvorovi (općenito);
- evidencija 31 lokaliteta na terenu: Stupari - Kladanj - (Stupari - Tarevo - Prijanovići - Jelići -

Rastići - Pelemiši - Olovci - Obori - Toluše - Brgule-Sunjići - Tuholj i Nočajevići (nadgrobni spomenici);

- evidencija i fotosnimanje spomeničkog materijala na terenu: Čajniče - Foča - Popov Most - Sadići - Đurđevica - Tođevac - Tjentište - Borovno - Ocrkavlje (općenito);
- evidencija u mjestima: Doboj, Tešanj, Bos. Šamac, Crkvine i Bos. Miloševac (kod Šamca);
- pregled, fotosnimanje i opis umjetničkih predmeta u četiri sela opštine Travnik (Gornji i Donji Dolac, Potkraj i Ovčarevo);
- pregled, fotosnimanje i opis 20 novih predmeta likovnih umjetnosti u Kreševu i Deževicama;
- evidencija umjetničkih predmeta u posjedu srpsko-pravoslavne crkve u Livnu (90 kom.);
- evidencija orijentalnih epigrafskih natpisa u Gračanici, Gradačcu i Zenici;
- evidencija orijentalnih epigrafskih natpisa na lokalitetima Bakije - Grlića Brdo u Sarajevu;
- evidencija na terenu Foča - Miljevina (zemljane piramide); Lašva (zemljane gljive), Novi Travnik (stari hrast), rječica Bistrica kod Vareša (ponor), planina Zvijezda (tresetna područja), Dabravine i Okruglica (kiseljaci);
- fotosnimanje važnijih nekropola u Nevesinjskom Polju, okolici Stoca, i okolici Visokog, čiji su raniji snimljeni negativni izgorjeli u požaru Morića-hanu;
- fotosnimanje novopronađenih natpisa na stećcima u Arađelovu, Ljusićima, Bratuncu, Vozućoj i Boljunima;
- fotosnimanje pećine Ponikve u Varešu, zbog projekta izgradnje šumske ceste za planinu Zvijezdu i izgradnje naselja Ponikve;

Obilazak terena Kozare, Sutjeske, Foče, Jajca, Mrkonjić Grada, Ključa, Bos. Petrovca, Drvara, Oštrelja, Glamoča, Livna, Klادنja, Tuzle, Huma, Ljubinja, Trebinja, Mostara, Zenice, Doboja, Brčkog, Banja Luke, Dervente i Beograda — u svrhu dopune i provjeravanja podataka o spomenicima NOB-e kod neposrednih učesnika u događajima.

b) Preventivne mjere i pripremni radovi pred stavljanje spomenika pod državnu zaštitu i poslove praktične konzervacije

Zaštita spomenika kulture i prirodnih rijetkosti uključila je angažovanje Zavoda (materijalni troškovi) i njegovih stručnjaka (izrada elaborata, davanje uputstava i smjernica, organizacija posla, sve uz saradnju zainteresovanih ustanova) na sljedećim objektima:

- na zaštitu očuvanja vodopada i uređenja korita Plive od jezera do vodopada gdje su izvršeni građevinski i konzervatorski radovi u koritu i na

vodopadu radi sprečavanja dalje erozije na tim mjestima. Napravljeno je devet pragova (pregrada) u koritu radi dobivanja sedam većih i manjih jezera; izgrađen potporni zid da bi se zatvorio prolaz vodi ispod zida prema domu AVNOJ-a; na vodopadu su — u vidu trougla — postavljeni gvozdeni štitnici — betonske ploče u cilju ponovnog stvaranja sedre po sedretvorcima. Regeneracija sedre u Plivi — od jezera do Vrbasa — ulazi ovdje kao prioritetni zadatak. To je ujedno i prvi konzervatorski zahvat u sedrena područja u našoj Republici.

— Komisija za obilježavanje istorijskih mjesta CO Saveza boraca NOR-a Jugoslavije predložila je izdvajanje površine od 2.940 ha šumskog područja Sutjeske u cilju zaštite ovog važnog teritorija u događajima NOR-a. U saradnji s odgovarajućim stručnjacima i Savezom boraca NOR-a, dosada je zaštićeno uže područje (u površini od 45 ha) i izvršeni brojni pripremni radovi (geodetska snimanja, izrada topografskih karata, prikupljanje katarskih podataka, kopiranje karata, i sl.) pred donošenje pravnog rješenja o državnoj zaštiti ove značajne istorijske oblasti.

— put arheologa Zavoda u Vareš i Brezu. U Vareš, što se tamo naslućivao nalaz troskovišta iz starijih kulturnih perioda, a u Brezu zbog zaštite bazilike (VI. st.) u urbanističkom planu naselja;

— izvršeno tehničko snimanje sjevernog i istočnog zida tvrđave u Jajcu zbog izrade investicionog programa za konzervatorske radove;

— izvršeno tehničko snimanje i sastavljen investicioni program za konzervaciju vile rustike (I. st. n. e.) na Mogorjelu kod Čapljine;

— organizovano terensko savjetovanje u vezi problema spasavalačkih radova ugrožene Domavie;

— Pregledano stanje arheološkog lokaliteta iz doba neolita u Novom Šeheru kod Žepča;

— Stručna pomoć našeg arheologa Zavodu NR Crne Gore na zaštitnim radovima na jednom arheološkom lokalitetu;

— komisijski pregled terena: Široki Brijeg-Vitlovska-Mednjak-Palež, gdje su prikupljeni najosnovniji tehnički i istorijski podaci kao baza za izradu elaborata za rekonstrukciju partizanskih objekata na Kozari, izgrađenih tokom NOR-a;

— obavljeno tehničko snimanje arhitektonskih spomenika na terenu: Bileća i okolina, Stolac-Čapljina i okolina, Livno, i niz objekata u Sarajevu. U svemu je — u toj akciji — snimljeno i iscertano u tušu, na paus papiru, 43 objekta. Ovaj rad obuhvatio je 250 listova. Usto je sačinjeno 47 listova (42 X 29,7 cm) konstruktivnih elemenata i ukrasnih detalja. Prednji poslovi obavljeni su u svrhu prikupljanja dokumentacije za planoteku Zavoda, a i kao podloga za izradu investicionih programa konzervatorsko-restauratorskih zahvata. Paralelno s tim, vršeno je snimanje konstruktivnih i dekorativnih motiva na spomenicima folklorne arhitekture.

— sabrana dokumentacija o ornamentici Šarene-džamije u Travniku (uzimanje uzoraka u boji, kopiranje karakterističnih detalja, grafičkih prikaz rasporeda ornamenta);

— pregledano stanje predmeta umjetničke zbirke franjevačkog samostana u Fojnici i dat predlog za njihovu konzervaciju;

— studijski rad Komisije Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture u manastirskoj crkvi u Zavali pred početak općeg konzervatorskog zahvata na objektu;

c) *Praktični konzervatorski zahvati*

— Pećina Vjetrenica u Zavali (Hercegovina) bila je predmet prvog i najvažnijeg konzervatorskog zahvata Otsjeka za zaštitu prirode. Na temelju investicionog programa sačinjenog u Zavodu — Izvršno vijeće NR BiH odobrilo je iznos od 1,242.000 dinara za radove na objektu. Od te sume, na građevinske radove otpao je iznos od 300.000 din., za projekte, studije i istraživačke radove 500.000 din., za nabavku opreme 442.000 din. Ekipni stručni rad obuhvatio je tehnička i fotosnimanja tlocrta i uzdužnog profila pećine u dužini od 2.100 metara, a prikupljeni su i meteorološki podaci (o temperaturi, vlazi, i sl.). U samoj pećini izrađeno je 300 metara novih puteva, dok su pojedini dijelovi starog puta popravljani pa je sada omogućen neometan prolaz u unutrašnjost objekta do dubine od 2.100 m. Na temelju tako prikupljenih podataka izrađena je studijska osnova za idejni projekat uređenja i otvorenja Vjetrenice. S »Elektroprojektom« sklopljen je, usto, ugovor o izradi investicionog programa osvjetljenja pećine.

— neposredno po odobrenju investicionog programa za konzervatorsko-restauratorski rad na Titovom vagonu — Otsjek za zaštitu spomenika NOR-a pristupio je prikupljanju podataka za izradu odgovarajućeg elaborata. Najveći broj podataka prikupljen je u Beogradu, u CO Saveza boraca i od generala Smirnova, a onda na licu mjesta u Drvaru i Oštrelju. Literatura je pružila samo neznatne obavijesti. Nakon stručnih (komisijskih) pregleda, objekat je konzerviran — u Preduzeću za opravku kola i lokomotiva u Drvaru. Posao je obavljen stručno i solidno (za iznos od 500.000 din.). Do definitivnog određivanja lokacije isti će ostati u radionici za opravku kola i lokomotiva u Drvaru.

— Decembra mjeseca 1957 godine došlo je do katastrofalnog požara Morića-hana. Prvih nekoliko mjeseci održano je više sastanaka i konferencija na kojima je raspravljano o ovom slučaju i problemima restauracije spomenika. Od DOZ-a Sarajevo Vakuf je dobio — na ime osiguranja — otštetu u iznosu od 1,940.000 din., dok je Izvršno vijeće NR BiH participiralo u iznosu od 2,500.000 din. Na osnovu tih sredstava i tehničkog snimka kojega je Zavod izradio prije požara, Uprava Gazi-Husrevbegova vakufa u Sarajevu — uz vlastita materijalna sredstva — početkom oktobra mjeseca — prišla je rekonstrukciji spratne i krovne konstrukcije. Konstantan nadzor nad izvođenjem ovih delikatnih radova vršio je Zavod preko svojih stručnjaka i vanjskih saradnika. U 1958 godini rekonstruirana je spratna i krovna konstrukcija. Preko krovne konstrukcije postavljena je daščana oplata, a preko nje krovna ljepenka namočena u vrući bitumen, kao privremeni pokrov, jer se čeremida nije mogla nabaviti i postaviti zbog pomanjkanja materijalnih sredstava, a i zato što ciglana ne proizvodi ovaj artikl.

— na osnovu projekta izrađenog u Zavodu — NOO Livno sagradio je kafanu nad česmom Milošnik, česma je — intervencijom naših stručnjaka — sačuvala svoja spomenička svojstva. Tom su prilikom na česmi izvršeni manji konzervatorski radovi.

— Uz pomoć vanjskih saradnika, izvršeno je mehaničko čišćenje 8 m² i kopiranje 10 m živopisa u manastirskoj crkvi u Dobričevu (Hercegovina);

— obavljeno skidanje mulaža sa zapisa crkve u Arandelovu i s jednog stećka u Nevesinjskom Polju;

— završeni su radovi na konzervaciji dekorisanih površina u pasažu Hadži-Sinanove tekije u Sarajevu. Radovi su obuhvatili: čišćenje i oivičavanje donjih površina u pasažu, plombiranje pukotina i bojenje lokalnim tonom;

— u Foči — u srpskopравoslavnoj crkvi — očišćeno je i konzervirano 7 (sedam) ikona;

— nastavljen je rad na uređenju nekropole srednjovjekovnih stećaka u Radimlji kod Stoca (dovršeno dosađivanje žive ograde, izvršeno niveliranje preostalog okolnog terena);

— proučeno stanje nekropole stećaka u Boljunima kod Stoca. Sačinjen program konzervatorskih radova i obavljena prva etapa tog projekta: sječenje okolne šume, krčenje korova, čišćenje nasipa zemlje i kamena sa stećaka);

Izvršena konzervacija Ferhadovog nadgrobnog spomenika (16. st.) u Tešnju (sastavljena sva 4 komada spomenika — kristalni vapnenac — pomoću gvozdениh klinova zalivenih olovom i to posle spojeno cementom u jednu cjelinu. Okolina pukotina kitovana tucanom masom od istovrsnog materijala).

Praktične mjere zaštite i poslovi konzervacije koje su obavila privatna lica — vlasnici spomenika kulture

— Vakufsko povjerenstvo iz Banja Luke izvodilo je — u vlastitoj režiji — opravku Halil-pašinoг turbeta u Banja Luci. Zavod je izradio tehničku dokumentaciju konzervacije objekta, istodobno participirajući u materijalnim sredstvima (poslato — željeznicom — 85 m² pocinčanog lima za pokrov turbeta);

— isto povjerenstvo izvodilo je radove na opravi Behremefendijine-džamije u Banja Luci (opravka munare, krovne konstrukcije i pokrova, malterisanje i krečenje zgrade i ograđivanje trijema). Troškovi ovih opravki iznosili su: 300.000 dinara. Obavljen je rad na opravi turbeta uz istoimenu džamiju (opravak, krova, malterisanje i krečenje zidova, opravka prozora i vrata) za sumu od ukupno 100.000 din; a također i rad na opravi podzemne male džamije (Buk-a) — opravak krova, malterisanje i krečenje zidova i njihov djelomični opravak — za iznos od 39.000 din; Na Arnaudija-džamiji izvršen je opravak ogradnog zida za iznos od 15.700 dinara.

— Narodni odbor opštine u Gradašcu izvršio je spasavalačke akcije na mjesnoj tvrđavi. Izvršena je konzervacija bočnog potpornog zida kod ulaza u grad,

u dužini od 70 m. Za nabavku građevnog materijala i isplatu stručne radne snage za taj zahvat Narodni odbor utrošio je sredstva u iznosu od 175.000 din, dok je manuelna radna snaga radila na dobrovoljnoj bazi.

— srpsko-pravoslavna crkvena opština u Foči izvršila je opravak krovne konstrukcije, pokrova i prozora na mjesnoj crkvi sv. Nikole. Vakufsko povjerenstvo u istom mjestu izvršilo je manje radove na opravi i uređenju Aladža-džamije, šadržana i groblja u džamijskom dvorištu, te česme u ogradnom zidu kod ulaza u dvorište.

— Srpsko-pravoslavna crkvena opština u Rogatici izvršila je izmjenu dotrajalih stropnih greda i greda u krovnoj konstrukciji na mjesnoj crkvi, u iznosu od 117.500 din.

— Narodni odbor opštine Donji Vakuf je iz svojih sredstava — na temelju tehničke dokumentacije Zavoda iz 1957 godine — izvršio spasavalačke zahvate na Sahat-kuli u Pruscu. Izmjenjena je istrula krovna konstrukcija i pokrov od šindre. Radovi su koštali 28.000 dinara.

Vakufsko povjerenstvo u Sarajevu je — u vlastitoj režiji — izvelo opravku nekoliko religioznih objekata: Čakrkči Muslihudin džamija — opravak munare — grubo malterisanje, krečenje i bojenje zelenom bojom; Vekil Harč — Hadžinska džamija — opravak munare: krečenje i bojenje zelenom bojom, prezidivanje ogradnog zida oko harema džamije, bojadisanje zidova i drvenarije unutar džamije; Hovadže Durak H. Jahja — Bašćaršija džamije — opravak munare: krečenje i bojenje zelenom bojom; Jahja paša džamija — popravak krova Sarač Ali džamije — opravak munare — grubo i fino malterisanje, bojenje zelenom bojom, popravak krova na džamiji, popravak ogradnog zida te fasade na džamiji i ogradnom zidu, krečenje unutrašnjih prostorija, bojenje masnom bojom mihraba, čursa, minbera i sokla po zidovima te prozora i vrata; Kebkebir H. Ahmed Miščina džamija — popravak Munare: učvršćenje gornjeg dijela (kace) sa željeznim okovom, popravak fasade i krečenje i bojenje zelenom bojom, izmjena krovnog pokrivača: skinuta ćeremida, daska i postavljen crveni crijep na tri (četvrta strana na proljeće) 1959 godine. Radovi su ukupno koštali 1,390.000 dinara.

— Zavičajni muzej iz Travnika — u vlastitoj režiji i iz svojih redovnih budžetskih sredstava — izvršio je radove na postavljanju krovne konstrukcije i pokrivača na 16-ugloj kuli kod opravka crkve u Starom Građu. Pored ovoga izvršen je prenos turbeta Ilhamije Žepčaka te opravak dva turbeta i česme Pod lipom. Za sve ove radove utrošen je iznos od cca 450.000 din. Vakufsko povjerenstvo je iz svojih sredstava izvršilo opravak, krečenje i bojenje fasade Suljemanije-džamije u iznosu od cca 300.000 dinara.